

als een 'poging, om, ondanks voortgaande relativering, tot beslissingen te komen, een creatieve *Sinngebung des Sinnlosen* te wagen.'⁶

Het besef, dat de wereld van vóór de oorlog niet meer hersteld zou worden, was wijd verbreid onder het Nederlandse volk en steunde behalve op een gevoelen ook op concrete feiten. In de eerste plaats ondervond men de gevolgen van de oorlog op het dagelijks leven. Er waren omvangrijke economische problemen, er was geregeld gebrek aan grondstoffen en voedingsmiddelen, velen werden gemobiliseerd en raakten zonder werk. Deze instabiliteit, die in 1914 zijn intrede deed, zou gedurende het gehele Interbellum blijven bestaan. Voor een vooraanstaand Nederlander als dr. H. Colijn was de oorlog als economische breuklijn ruim tien jaar na dato zelfs zo duidelijk, dat hij als minister-president in de jaren dertig het door hem noodzakelijk geachte economische herstel in zijn correspondentie eens kort samenvatte als: terug naar het uitgavenniveau van voor 1914.⁷ Hij meende ook, dat de mislukte poging bij de vrede van Versailles in 1919 de stabiliteit te herstellen, een hervatting van de oorlog in 1939 mede veroorzaakt had.

Voor het sociale aspect van het dagelijks leven gold evenzeer, dat de veranderingen ingrijpend waren en onherroepelijk. Een andere tijd brak aan, met andere sociale omstandigheden en een andere moraal. Niet de sociale status of de maatschappelijke herkomst scheen langer van doorslaggevende betekenis voor de positie die een individu in de samenleving bekleden zou, maar diens sociale dynamiek en maatschappelijke mogelijkheden. De moderne mens en de moderne samenleving werden gevormd door een keuze te maken uit vele mogelijkheden, omdat niet langer gold wat men *was*, maar wat men *worden* wilde.⁸ Deze mentaliteitsverandering had grote gevolgen voor de kerkelijke armenzorg. In de oorlogsjaren werd voor het eerst op grote schaal duidelijk, dat liever dan te steunen op kerkelijke armenzorg, veel behoeftigen op de voor deze jaren opgezette, van morele aspecten verstoken, anonieme steun van overheidswege wilden terugvallen. Ook inzake de sociale verhoudingen werd kort na 1918 door velen nog verwacht, dat een terugkeer naar het vooroorlogse sociale leven mogelijk zou zijn, maar dit bleek een illusie.

6. K.H. Miskotte in G. Puchinger, *Christen en secularisatie*, Delft, 1968, pag. 218.

7. H. Colijn aan B.C. de Jonge, 3 juni 1933. Geciteerd in G. Puchinger, *Landvoogd en minister*, Leiden, 1993, pag. 249.

8. Voor een beschrijving van deze omslag en de gevolgen daarvan voor het diakonale werk na 1914, zie: G. Harinck, 'De geschiedenis van de gereformeerde diakonie, 1913-1944', in: G. Harinck (red.), *Diakonie in verleden en heden*, Barneveld, 1992, pag. 71-78.